

“Причинки до критики джерел кирило-мефодіївських легенд” (“Archiv für slavische Philologie”. — 1906. — № 3).

Очевидно, І.Франко планував розгорнути перед німецькомовним читачем ширшу картину взаємозв'язків української культури та етнографії із середньо- та східноєвропейськими. Однак тяжка недуга, родинні обставини та лихоліття світової війни перервали цю працю.

Розглянуті аспекти Франкових виступів у німецькомовних наукових виданнях засвідчують, що український учений систематично працював задля розширення діапазону сприйняття української культури у світі. Він передусім акцентував увагу на давності її існування та самобутності, на включеності в широкую східноєвропейську візантійську духовну й естетичну традиції. І.Франко в основному працював за методом доповнення, прагнучи своїми переважно невеликими екскурсами уточнити, поглибити, увиразнити той чи той аспекти української давньої літератури та фольклору. При цьому він, усвідомлюючи загрозу культурного поглинання російською філологічною наукою українського чинника, майже в кожній своїй публікації про давню українську літературу демонстрував первинність українських літературних зразків, їхні глибинні зв'язки з літературними традиціями інших народів Середньої Європи, передусім культурами Балкан.

Франків погляд на церковну літературу вирізнявся фактологічністю, раціональністю, методологічністю та системністю. Німецькомовні студії вченого органічно впливали з його досліджень давньої української літератури й культури, написаних українською мовою. Зауважмо: загальна концепція Франкових наукових розробок у сфері давньої української культури була вельми пропагандистською. Учений завжди намагався презентувати українську культуру у вигідному світлі: наголошував на її цивілізаційній самобутності, глибині й багатстві народних традицій, на особливому ліризмі та естетичній оригінальності українських літературних і фольклорних інтерпретацій, порушував проблему нищення української старовини. Отже, саме І.Франка можна по праву вважати одним із перших фундаторів тієї важливої наукової концепції, якою виступає візія української культурної традиції — самобутньої землеробсько-православної причорноморської цивілізації, що завжди гармонійно поєднувала в собі культурні впливи Сходу й Заходу. ■

Ярослав Розумний

“НАРОДЕ МІЙ, ТВОЇМ БУДУЧИМ ДУШУ Я ТРИВОЖУ”

Синові Івана Франка — Тарасові,
моєму вчителеві, присвячую.

Є багато можливих тем для розмови про Івана Франка в 150-річчя від його народження. Можна говорити про Франка-поета, літературного критика, історика літератури; про Франка — члена європейських академій наук, політичного мислителя і, врешті, про його сліди в українському мисленні. Але в нашому часі, коли на землі Франка приглушено національне, де чужовладдя ділить його країну на “регіони” з мовою й інтересами чужої держави, а особисте піднеслось над суспільним, — у такій реальності необхідно говорити про Франкового “цілого чоловіка”, про мудрість державних провідників та про Франків народ.

Застановимось над трьома його персонажами — Каїном, Іваном Вишенським та Мойсеєм. Кожний із них — відбитка росту, ідеалів і страждань самого Франка, бо “скрізь і завсігди, — говорив Франко, — у мене була одна провідна думка — служити інтересам мого рідного народу та загальнолюдським поступовим, гуманним ідеям”.

І такими він творив своїх героїв — вічних шукачів доріг до свого народу, людства й до себе самого. Усі вони етично наснажені та мислять категоріями гуманно поєданого особистого із загальним. Така була доба й така була потреба. Вона не змінилась.

“Смерть Каїна”, як сам Франко висловився, — це легенда-розповідь про його власне “розчарування” й “люту муку”. Ця поема з’явилась у часі поетового розчарування в тодішній галицькій спільноті, яка не могла, чи не була здатною, зрозуміти доріг його думання та, врешті, його мука, зневіра й остаточне відкинення соціалізму, що ним був захопився молодим студентом. Відкривши “облудність” цього вчення, він гостро осудив українську соціал-демократичну партію та її джерело — соціалізм Маркса й Енгельса, який назвав “релігією, основою на догмах ненависти й клясової боротьби”. У статті “До історії соціалістичного руху” (ЛНВ, 1904) Франко передбачив, що “...всевадність комуністичної держави, зазначена в усіх 10 точках “Комуністичного маніфесту”, в практичному переведенні означала б тріумф нової бюрократії над суспільністю, над усім її матеріальним і духовим життям [...] Оброблена ними [Марксом і Енгельсом. — Я.Р.] програма державного соціалізму аж надто часто пахне державним деспотизмом та уніформізмом, що, переведений справді в життя, міг би статися великою гальмою розвою, або джерелом нових революцій”.

Сама фабула поеми “Смерть Каїна” створена на базі нескладної, безпроблемної біблійної легенди про Каїна, який приніс Богові жертву у вигляді земних плодів, а його молодший брат, Авель, — первородних від свого стада. Єгова прийняв Авелеву, а не Каїнову, жертву. Засмучений Каїн іде з Авелем у поле й убиває його. Стільки казано про це біблійне братовбивство. Але чому Бог був незадоволений жертвою Каїна — у Біблії не говориться.

Про Каїна писав також Байрон, завершуючи свою поему моментом убивства Авеля, а Франко, який перекладав Байронів твір, починає свою Каїновими душевними муками й шуканням зрозуміння мотивів свого вчинку.

По довгих мандрах, відкриттю втраченого біблійного раю та роздумів над ним Каїн усвідомлює: він зненавидів Авеля за те, що той керувався єдиним чуттям, серцем, “думав попросту”, пасивно приймав власну долю такою, якою вона йому давалась, та хотів нагнути на свою “дитячу простоту” його, Каїна. Це зробило його братовбивцею.

З другого боку, Каїн переконується, що причиною його злочину була віра у знання, в силу розуму. Отже, в обидвох братів відсутній ще один елемент, а в людській поведінці, в людських вчинках потрібне гармонійне поєднання знання із серцем або серця зі знанням.

Захоплений своїм відкриттям Каїн поспішає до своїх нащадків, до людей, щоб сповістити добру новину, яка зупинить повторення людського злочину, але сліпий Лемех, не вислухавши Каїна, вбиває його в половині слова. Цикл замикається — шукання щастя, відкриття секретів життя стає приреченням кожної людини.

Дані про життя Івана Вишенського скупі. Знаємо тільки, що він народився в Судовій Вишні, у Галичині (бл. 1550 р.). У молодості проживав у Луцьку, а в кінці 1580-х років (або на поч. 1590-х) переселився на Афон, де прийняв чернецтво. Мабуть, 1604 р. прибув в Україну, недовго перебував у Львові, там розійшовся поглядами з керівниками братства й у 1606-му повернувся на Афон, де й помер.

Вишенський, як відомо, полемізував із католицтвом і виступав проти Берестейської церковної унії з Римом та, виходячи із засад візантійського аскетизму, гостро критикував тодішні церковні і світські порядки, відкидаючи світську освіту і старовинні народні звичаї як поганські. Франко досліджував творчість Вишенського та використав цього полеміста для втілення образу провідника, що не зумів провадити свого народу й відійшов від нього, аби врятувати себе. Характер, отже, складний.

У своїй поемі Франко вглиблюється в можливу внутрішню боротьбу Вишенського щодо свого вибору. Момент найбільшої драматичної напруги і внутрішнього зламу настає тоді, коли в печері йому ввижається “вишневий цвіт”, наче спокуса світу й туга за батьківщиною. А після цього приходить щось, яке своєю логікою має захитати основи його віри. Це павук, що з’являється при вході до печери і снує сітку для своєї жертви-поживи, аби чийсь життям рятувати власне існування. Павук додавлює муху під розпачливу молитву аскета, безсилового зупинити павука, бо ця смерть мухи й життя павука якось парадоксально вкладаються в Божу волю, в Божу логіку.

Відтак кінцева проба перед аскетом: у печеру входить темна, холодна й вітряна ніч, яка заморожує старцеву душу, молитву, віру й існування самого Бога, а повертається

до аскета щойно вранці, з появою сонця й тепла, і душа, і молитва, і віра, і сам Бог.

Усе це викликає у Вишенського страшні для нього думки, які викликають переоцінку його, колись твердих, ідеалів, що мотивували його усамітнення в печері — місці найвищої самопожертви Богові. Він відкриває собі самому, що спасіння душі можна досягнути в живому світі — служінням ближньому. І Вишенський, готовий повертатися до свого народу, розпачливо кличе послів з України, але вони його голосу вже не чують.

Попри те, що невідомо, легендарна це чи історична постать, Мойсей залишається найграндіознішою фігурою давньої історії людства і невичерпним джерелом тем і творчих натхнень, — говорив Франко.

У біблійному оповіданні Мойсей умирає в неласці гебрейського Бога за те, що не шанував його перед гебреями. У Франка натомість це смерть невизнаного й відкиненого народом провідника, що сорок років даремно водив його по пустині, але не міг схилити ввійти в цю землю.

У цій поемі Франко, між іншими, ілюструє тезу, що підневільному народові потрібно бодай три покоління вільного життя, щоб із неусвідомленого рабства перейти у стадію усвідомленого рабства, а щойно тоді — до стану почуття вільного народу. Франкові “гебреї” ще не готові були на труд і здобування збіднілої землі. Вони піддаються злим силам — демагогії Датана й Авірона, які промовляють до їх елементарних потреб, заманоючи тим, у що самі не вірять або нездатні дати народові.

Волею Мойсея Датан і Авірон разом зі своїм родом і прибічниками гинуть у земній пропасті, а у Франка їх карає нове покоління, освічене вченням і прикладом Мойсея, і на поклик Єгошуї йде здобувати обіцяну землю.

Теми одиниці, народу, провідника та їх стосунків часто з’являються у Франковій творчості, а в поемі “Мойсей” він їх начебто синтезує. Але це синтез не в сенсі філософічних тез або догм. Митець так не мислить. Його увагу тривалий час привертала погляди на повищі питання, викладені в тогочасних європейських літературах. Приміром, історію творять “великі особи” чи “історичні обставини”? Його цікавили погляди Томаса Карлайла, який доводив, що історія суспільства є реалізацією ідей “великих людей”, виразників божественного провидіння; приваблювала та Карлайлова думка, що, крім “героїв”, існує “інертна юрба”. Урешті, й погляди Ф. Ніцше, думку якого про вибраних “надлюдей” і “натовп” Франко вважав “абсурдною”. Він критикував праці Юрія Брандеса, данського критика, за те, що той відривав визначних письменників і політичних діячів від середовища й суспільно-економічних і політичних умов, серед яких вони формувалися.

Франків провідник — не відокремлена одиниця, він частка народу, якому служить. Це не “надлюдина”, що піднеслась над добром і злом, а індивідуальність, якій не чужі людські спроможності й людські уломності. Це особистість, котра важкою працею і власним досвідом розкриває таємниці людських стосунків.

Франків “цілий чоловік” — це індивідуальність високих етичних та розумових обдарувань. Він — постійний учень і сівач того, що здобував пізнанням й освічував серцем.

м.Вінніпег (Канада)

Лідія Козар

“ЛИЦАРІ ДУХА”. ФОЛЬКЛОРИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ БОРИСА ГРІНЧЕНКА В ОЦІНЦІ ІВАНА ФРАНКА

Борис Грінченко належить до тих діячів української культури кінця XIX — поч. XX ст., творча діяльність яких розпочалася в період, коли свідомих культурних українських сил було дуже мало, а “той час, як робитиме загал, ще не прийшов, хоча він не так далеко”¹. Тож йому доводилося бути водночас і збирачем народної творчості, і

¹ Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. — Ф. III. — Од. зб. 41. — 121.